הרב יהודה זולדן, שבות יהודה וישראל, ירושלים תשס"ז, עמ' 92-108

ו

גבולות הפגנות ומחאות

מבוא
א. מנהיגות שפועלת שלא בסמכות – בניגוד לתורה או לחוקי המדינה
ב. תוכחה מילולית
ג. ניסיון למנוע את מעשה העבֵרה – פגיעה בחפצים בהם נעשית העבֵרה
ד. התמודדות מול שוטרים וחיילים המכים בצורה חריגה
סיכום

מבוא

באילו אמצעים ניתן לפעול למול מנהיגות שנבחרה כדין, ויש לה סמכויות שלטוניות, אך היא פועלת בניגוד לתורה ולהלכה או לחוקי המדינה. האם החובה היא רק להוכיחם מילולית, ואם כן עד איזה שלב? האם יהיה מותר למנוע פיזית את מעשה העבֵרה בפגיעה ברכוש ובחפצים בהם היא נעשית? מה מותר לעשות כנגד שוטרים וחיילים המבצעים בפקודה את אותן הוראות שהן לא בסמכות, כשהם מכים בצורה חריגה?

שאלות אלו עלו בעצמה חזקה במיוחד במסגרת המאבקים נגד עקירת יישובי גוש קטיף, בעת חסימות הכבישים, ובמה שהתרחש בעת הריסת הבתים ביישוב עמונה בחודש שבט תשס"ו. אכן, שאלות אלו רלוונטיות גם למחאות בתחומים אחרים, כשציבור או קבוצה בטוחים שנעשה להם או עומד להיעשות להם עוול מבחינה הלכתית-תורנית או אף כשעושה העוול עובר על חוקי המדינה, אך מקבל גיבוי ממסגרת השלטון או ממערכת המשפט.

הדברים הבאים עוסקים בגבולות המחאה, ועיקרם מה מוטל או מה אפשר לעשות כנגד עושי העוולה. לא בהכרח שקצה יכולת העשייה הוא בשלב בו עושי

העוול חזרו בהם או פסקו מלממש את כוונותיהם. לעתים מחאה מסיימת את תפקידה, ועושי העוול ממשיכם הלאה בדרכם למרות זאת.[1]

א. מנהיגות שפועלת שלא בסמכות – בניגוד לתורה או לחוקי המדינה

מנהיג מצֻוה לקיים את האמור בתורה ובחז"ל, כמו כל יהודי אחר. מלך ישראל מצֻוה אף לכתוב לו ספר תורה שני, ולשאת אותו עמו תמיד: "והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו למען ילמד ליראה את ה' אלקיו לשמר את כל דברי התורה הזאת ואת החוקים האלה לעשותם. לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל" (דברים יז, יט-כ). אין להישמע להוראות מלך – מנהיגות, שכופה על אחרים – אזרחים וחיילים, לנהוג בניגוד למצוות התורה וההלכה. כך כתב הרמב"ם בהלכות מלכים ג, ט: "...דברי הרב ודברי העבד דברי הרב קודמין, ואין צריך לומר אם גזר המלך לבטל מצוה שאין שומעין לו". ישנם מצבים בהם יש אף למסור את הנפש, על מנת שלא לעבור על העברה שהמלך פקד לעבור עליה.[2] אך מלבד ההוראה שאין לשמוע להוראות מנהיגות שכזו, מה רשאי או אף מצֻוה אדם שפקדו עליו לבטל מצוה לעשות בצורה אקטיבית כדי למנוע את ביצועה של העברה?

כשם שאין למנהיגות סמכות לגזור לבטל מצוה, כך למנהיגות אין סמכות להפר חוקים ותקנות המקובלים במדינה. כך כותב הרמב"ם בהלכות גזלה ואבדה ה, יג :

> מלך שלקח חצר או שדה של אחד מבני המדינה דרך חמס שלא כדינין שחקק, הרי זה גזלן, והלוקח ממנו מוציאין הבעלים מידו.

חמסן הוא המאלץ ואונס את הבעלים להעביר לרשותו חפץ תמורת תשלום.[3] גם אם מנהיגות תפצה את הבעלים על רכושם, אין זה מסמכותם ליטול את הרכוש, ומנהיגות זו היא בגדר גזלן. אדם אחר שיקנה או יקבל רכוש זה לידיו מידי השלטון, יכולים הבעלים המקוריים להוציא ממנו, כי הרכוש הגיע אליו שלא בסמכות. גם כאן נשאל, מה רשאי או אף מחויב בעל הרכוש לעשות כדי למנוע מהמנהיגות לגזול ממנו את רכושו?

1. על יעילותה והשפעתה של הפגנה עמדתי בתחילת המאמר: "צניעות ומסירות נפש למען הארץ".
2. בכל אלו הארכתי במאמר: "גבולות הציות – פקודה בניגוד לתורה".
3. בבא קמא סב ע"א. על פי הרמב"ם בהל' עדות י, ד, חמסן הוא גזלן מדבריהם. מקורו בגמרא בבבא קמא שם, ובסנהדרין כה ע"ב. כך גם בטור ובשולחן ערוך חו"מ סי' לד, יג.

אכן, למלך ולמנהיגות יש סמכות להפקיע רכוש פרטי במקרים מסוימים. כאמור בגמרא בבבא בתרא ק ע"ב:

> דרך המלך – אין לה שיעור. שהמלך פורץ גדר לעשות לו דרך, ואין ממחין בידו.

למלך (=מנהיגות) סמכויות נרחבות, ולא ניתן אף למחות נגדו, כשהוא מפקיע רכוש פרטי לטובת הכלל. כך נאמר גם בגמרא בבא קמא קיג ע"ב:

> אמר שמואל: דינא דמלכותא דינא. אמר רבא: תדע, דקטלי דיקלי וגשרי גישרי ועברינן עלייהו.[4]

על בסיס עיקרון זה מותר לשלטון לסלול כבישים, לבנות מבני ציבור וכדומה, על חשבון רכוש פרטי, כי טובת הכלל גוברת על טובתו של היחיד. אמנם, על המוסד השלטוני לפצות במצב שכזה את בעלי הרכוש (רמב"ם הל' מלכים ד, ו).[5] אולם גם סמכות הפקעת הרכוש תוך מתן פיצוי – מוגבלת. במקרא מסופר על אחאב מלך ישראל המבקש מנבות היזרעאלי את כרמו, ונבות מסרב. המלך מקבל את סירובו, אך אשתו איזבל, מביימת משפט כנגד נבות. נבות מוצא להורג, והמלך יורש את הכרם (מלכים א כא, א-טז). אליהו הנביא כעס מאוד על אחאב וניבא עליו דברים חמורים (שם כא, יז-כט), ואכן אחאב נענש על כך (שם כב, כא; שבת קמט ע"ב; רמב"ם הל' רוצח ד, ט). אם למלך יש סמכויות להפקיע רכוש, מדוע נענש אחאב על לקיחתו את כרם נבות, מדוע היה צריך לבקש כלל רשות ממנו? התוספות בסנהדרין כ ע"ב ד"ה מלך, משיב שלסמכות זו מספר מגבלות: מלך אינו יכול ליטול רכוש לצרכיו הפרטיים; אם הוא שואל, אפשר שלא להיענות לו; נבות סירב כי אחאב רצה את הכרם לעבוד עבודה זרה; מסמכותו של המלך לקחת שדות רחוקים מהעיר ולא קרובים לעיר; הוא אינו יכול לקחת שדה אחוזה שהיא ירושה.

4. כך פסקו: רמב"ם הל' גזלה ואבדה ה, יז; שו"ע חו"מ סי' שסט, ו.
5. בסמכות של שלטון להפקיע רכוש לצרכי הכלל, כבר האריכו רבים, ולכן הסתפקנו בהצגת העיקרון. דיונים בדבר סמכות ממשלת ישראל להפקיע רכוש ואדמות פרטיות, וכן אודות מתן פיצוי כספי למפונים, עלו ביום העיון שקיים מכון התורה והארץ עם סלילת כביש חוצה ישראל (כביש מס' 6). ראה: הרב יהונתן בלס, "פיצוי מפגעי ממון וסביבה", התורה והארץ, ה (תש"ס), עמ' 277-290; הרב יעקב אריאל, "פיצויים על הפקעת קרקעות", שם עמ' 291-295, (=שו"ת באהלה של תורה, חלק ד, עמ' 173-177); הרב דב ליאור, "סמכות הממשלה להפקעת אדמות", שם 296-297.

גם כאן, מאחר שלא היה בסמכותו של אחאב לקחת את הכרם, לוּ יכול היה נבות לעמוד מול שלטונה העריץ של איזבל, מה הוא היה רשאי או אף מצֻוה לעשות כדי למנוע מהמלך או משלוחיו לקחת את כרמו? מהם גבולות המחאה, ההתגוננות או אפשרויות המניעה, כשמנהיגות פועלת שלא בסמכות, כשמלך פורץ לו דרך, כשהיא שלילית ומזיקה, וכשהיא לא לטובת הכלל?

ב. תוכחה מילולית

מצוה להוכיח עד גבול מסוים אדם על מעשה שלילי אותו הוא עומד לעשות. כך נאמר בגמרא בערכין טז ע"ב:

> מנין לרואה בחבירו דבר מגונה שחייב להוכיחו? שנאמר: "הוכח תוכיח" (ויקרא יט, יז). הוכיחו ולא קבל, מנין שיחזור ויוכיחנו? תלמוד לומר: "תוכיח", מכל מקום; יכול אפילו משתנים פניו? תלמוד לומר: "ולא תשא עליו חטא" (שם). ...עד היכן תוכחה? רב אמר: עד הכאה, ושמואל אמר: עד קללה, ורבי יוחנן אמר: עד נזיפה.

החובה להוכיח היא גם כשיש הפרשי מעמדות, כאמור בגמרא בבבא מציעא לא ע"א:

> "תוכיח" – אין לי אלא הרב לתלמיד, תלמיד לרב מנין? תלמוד לומר "הוכח תוכיח", מכל מקום.[6]

יש להוכיח גם מנהיגות שלטונית שעושה עוול. בגמרא בשבת נה ע"א נאמר:

> אמר ליה רבי זירא לרבי סימון: לוכחינהו מר להני דבי ריש גלותא. אמר ליה: לא מקבלי מינאי. אמר ליה: אף על גב דלא מקבלי – לוכחינהו מר.

ראשי הגלויות היו הסמכות השלטונית.[7] לא כתוב מהי העוולה שעליה התבקש ר' סימון להוכיחם, אבל ממקורות אחרים ניתן ללמוד על התנהגות לא נאותה של

6. על גדרי מצות תוכחה נכתב רבות, ולא ראינו צורך לחזור על כל הפרטים. ראה: הרב שאול ישראלי "החובה להשלטת התורה בישראל", עמוד הימיני, סי' י; הרב יעקב אפשטיין, "גדרים במצות תוכחה", חבל נחלתו, א, עמ' 100-91.
7. סמכות ראשי הגלויות באה מהשלטון הנכרי, או בשל ייחוסם לצאצאי הזכרים של בית דוד (סנהדרין ה ע"א). ראה בספרי: מלכות יהודה וישראל, "מנהיגים מבית דוד שאינם מלכים", עמ' 86-76.

ראשי הגלויות או באי כוחם כלפי הציבור, או כלפי יחידים.[8] דווקא מהם מצופה שהם יהיו אלה שיוכיחו את אותם שלא נוהגים כראוי, כאמור בגמרא בשבת נד ע"ב:

> כל מי שאפשר למחות לאנשי ביתו ולא מיחה – נתפס על אנשי ביתו, באנשי עירו – נתפס על אנשי עירו, בכל העולם כולו – נתפס על כל העולם כולו. אמר רב פפא: והני דבי ריש גלותא נתפסו על כולי עלמא.

רש"י שם מסביר מה הכוונה שיכול למחות בכל העולם כולו: "בכל ישראל, כגון מלך ונשיא שאפשר לו למחות, שיראין מפניו ומקיימין דבריו". רב פפא הוסיף שגם מראשי הגלויות מצפים זאת.

בעבר כשעלתה על הפרק סוגיית עקירת יישובים ממקומם, נשאל הרב שלמה גורן על ידי מזכירות רבני יש"ע:

> מהו גדר האיסור למסור חלקים מיהודה ושומרון לגויים, ועד כמה צריך להיאבק כנגד אפשרות שכזו?
>
> ...כיון שמדובר במאבק נגד שלטון יהודי העומד להסגיר חלקי ארץ ישראל לערבים שמעולם לא שלטו שם, אנו כפופים לדיני מחאה ומצות תוכחה המוטלות על כל איש מישראל, בין נגד יחיד ובין נגד רבים, או נגד שלטון כגון המלך בא"י וריש גלותא בבבל, הנחשבת למצוה חשובה ביותר. שכן מצינו בגמ' בשבת נה ע"א: "אמר ליה רבי זירא לרבי סימון: לוכחינהו מר להני דבי ריש גלותא. אמר ליה: לא מקבלי מינאי. אמר ליה: אף על גב דלא מקבלי – לוכחינהו מר". ...לכן בכל מאבק חובה נגד השלטון הפועל בניגוד לתורת ישראל, מצווים אנו להפעיל את כל אמצעי התוכחה והמחאה שבידינו ללא אלימות, ואסור לנו להפעיל כח כנגד כוחות הבטחון, כמו ששנינו בגמ' בערכין טז ע"ב... עד שיכהו החוטא. ובמקרה דנן הכוונה שחייב לצאת ולהפגין נגד הממשלה, עד שהמשטרה תפעיל כח נגד המפגינים, ואז אסור

8. היו מראשי הגלויות ומבאי כוחם שהתנהגו התנהגות ראוותנית (שבת כ ע"ב; תענית כ ע"ב; גיטין לא ע"ב); התנהגו באכזריות (קידושין לג ע"א רש"י ד"ה רב נחמן); ציערו תלמידי חכמים (שבת קכא ע"ב; גיטין סז ע"ב); אסרו תלמיד חכם שלדעתם התייהר באבלותו על חורבן הבית (בבא קמא נט ע"א-ע"ב); ואף המיתו מי שהחמיר להם בדין (עבודה זרה לח ע"ב); על עבדי ראש הגולה נאמר שהיו פרוצים (בבא מציעא צא ע"ב).

> להפעיל אלימות נגדית, אלא יש להפסיק את ההפגנה כדי להימנע מפגיעות גופניות מצד המשטרה.
> מסוגיה זו של מסכת ערכין משמע שהגבול "עד הכאה", כוחו יפה גם במקרה בלתי הפיך, כלומר שלאחר שתבוצע התוכנית המדינית נגדה אנו רוצים למחות ולהפגין, יהיה זה מעוות לא יוכל לתקון. ...אין להורות להלכה ולמעשה למסור את הנפש במחאה שכזו, אלא כמו שההלכה קובעת ביחס למצות תוכחה, שאנו את שלנו נעשה כפי התורה והמצוה, ונצא ידי חובה בתוכחה ובהפגנה שנערוך נגד מדיניות ההסגרה של שטחי ארץ ישראל לזרים, וה' הטוב בעיניו יעשה.[9]

אלא שאם הפגנה ומחאות דומות הן קיום מצות תוכחה האמורה בתורה, אזי הדבר מחייב לעמוד בכל הקריטריונים של המצוה. כבר התוספות בשבת (שם ד"ה ואע"ג) העיר:

> היינו היכא דספק אי מקבלי, כדאמר בסמוך: לפניהם מי גלוי. אבל היכא דודאי לא מקבלי, הנח להם מוטב שיהו שוגגין ואל יהיו מזידין (ביצה ל ע"א).

רק כשיש סיכוי כלשהו שהמוכחים מודעים לכך שהם עוברים איסור תורה, וייתכן שהתוכחה תעורר אותם להימנע מלעשות כן, אזי יש להוכיחם. אך אם אין סיכוי שהמוכחים יקבלו את הדברים, אזי עדיף לא להוכיח, כאמור בגמרא ביבמות סה ע"ב:

> אמר רבי אילעא משום ר' אלעזר בר' שמעון: כשם שמצוה על אדם לומר דבר הנשמע, כך מצוה על אדם שלא לומר דבר שאינו נשמע. רבי אבא אומר: חובה, שנאמר: "אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך" (משלי ט, ח).

רש"י שם מסביר שכוונת הביטוי "לומר דבר הנשמע" היא להוכיח, "דכתיב: 'הוכח תוכיח' – להוכיח מי שמקבל הימנו". מי שלא יקבל, אין להוכיח. הריטב"א שם קושר בין הסוגיות, ולפיו, יחיד חייב להוכיח את חברו עד הכאה, אבל מי

9. הרב שלמה גורן, "מעמדם ההלכתי של יהודה ושומרון וחבל עזה", תורת המדינה, עמ' 114, 126-128 (מובא גם בספרו של הרב אליעזר מלמד, פניני הלכה – העם והארץ, עמ' 224, 241-240, ושם עמ' 262-263). דברים דומים כתב מו"ר הר"א שפירא, בחודש אב תשס"ה, מספר ימים לפני שהחל גירוש תושבי גוש קטיף וצפון השומרון: "על כל יהודי לעשות כל אשר ביכולתו למניעת העבירה. כמו כן חלה חובת מחאה על כל יהודי. כמובן שאין לנקוט באמצעים אלימים נגד חיילי צה"ל או שוטרי משטרת ישראל". (מובא אצל הרב אליעזר מלמד, שם, עמ' 301).

שמוכיח רבים, או את מייצגי הרבים, יש להוכיחם פעם אחת, "כדי שלא יהא להם פתחון פה, אבל אחר שהוכיחם פעם אחת ולא שמעו ומכיר בהם שלא ישמעו עוד, מצוה שלא לומר להם כלום".[10]

הרב אברהם שמואל בנימין סופר, שו"ת כתב סופר, או"ח סי' נז, דן בשאלה, מי יחליט ויקבע אם יש סיכוי שהמוכח יקבל את התוכחה:

> אין בדברים כאלו לדיין ולמורה ומאריה דאתרא אלא מה שעיניו רואות לפי המקום ולפי הזמן. ...ובאמת מצות תוכחה קשה היא עד מאד לקיימה כתקנה יותר מכל המצוות, כי צריך לשקול במאזני שכלו אם יוכיח או יפה השתיקה, מוטב יהיו שוגגין ואל יהיו מזידין, ונראה לי שעל זה הזהירה התורה "הוכח תוכיח את עמיתך", שתהיה זהיר שלא תשא ולא תרבה עליו חטא שוגג להיותו מזיד ע"י התוכחה, וגם אם מזיד הוא ולא יקבל התוכחה, יגדל עוונו וירבה עונשו וכאילו לא הוכיחו ולא התרה בו.

המקורות הללו, עוסקים במחאה נגד מנהיגות שלטונית שאינה נוהגת כראוי. ההשוואה להפגנה-תוכחה נגד תכנית הגירוש, נראית מורכבת יותר מאשר השוואה להפגנה כנגד מנהיגות שאינה נוהגת כראוי. אין זו תוכחה כנגד מישהו מסוים, אלא בעצם תוכחה מול חלקים נכבדים בעם ישראל. רוב חברי הממשלה והכנסת תמכו בתהליך, החיילים והשוטרים הוכנו לכך, והייתה תמיכה מסיבית של רבים בעם ישראל בביצוע העקירה, בגיבוי התקשורת, מערכת המשפט, ועוד. בעצם, קבוצה שהיא אמנם כוללת כמה מאות אלפים של אנשים, מחתה-הוכיחה את רוב עם ישראל שתמך בעקירת יישובים – ובכך ביטלו את מצות יישוב ארץ ישראל, ובהעברת מקומות אלו לידי ריבונות זרה, אויבת ועוינת, ועברו על איסור "לא תחנם".

האמנם כך אופיה וגדריה של מצות תוכחה – "הוכח תוכיח את עמיתך"? תוכחה היא אמירת דברים ברורים – מהי העברה ומה חומרתה – גם כשיש סיכוי שהמוכח ישמע ובכל זאת ממשיך הלאה. לא ברור שלמרות כל ההפגנות והמחאות שקדמו לעקירה ולגירוש מגוש קטיף וצפון השומרון, המוכחים הפנימו שמדובר כאן בעבירה על איסור תורה – לא תחנם, וביטול מצות יישוב ארץ ישראל. "סטיקרים"-דבקיות וכיתוביות, סיסמאות, סרטים כתומים, ועוד ועוד, הם יפים וחשובים, אך הם לא

10. ראה גם את דברי החפץ חיים, בביאור הלכה, סי' תרח ד"ה אבל אם: "...ודע דמסתברא דמה שפסק הרמ"א דבדבר המפורש בתורה חייב למחות – דוקא שהוא באקראי, אבל אלו הפורקי עול לגמרי כגון מחלל שבת בפרהסיא או אוכל נבילות להכעיס כבר יצא מכלל עמיתך ואינו מחויב להוכיחו". דברים דומים בערוך השולחן שם סעיף ז.

מעבירים את המסר הנדרש לקיום מצות תוכחה. הדבר נתפס על פי רוב כוויכוח פוליטי, ימין מול שמאל, כשהפעם יד שמאל גברה. הרצון להכניס הפגנה או כל מחאה אחרת, תחת הקריטריונים של מצות תוכחה, לא בטוח שהוא נכון כלל, ואם כן הוא, למחאה יש קו גמר ברור – עד שיופעל כוח מול המוחים.[11] אמנם, יש שהסבירו את איסור התורה החמור שבעניין לחיילים, לשוטרים ולאזרחים שתמכו בגירוש, פנים אל פנים, ואלו ייתכן שאכן קיימו מצות תוכחה, אך קשה לראות בהפגנה גדולה, או אף בתפילה המונית, קיום מצות תוכחה על פי גדריה ההלכתיים. ובכלל, לא כל הפגנה היא כנגד מעשה שעומד להיעשות בניגוד לתורה ולהלכה או בניגוד לחוקי המדינה, כמו הפגנות שקשורות להסכמי שכר, תנאי עבודה וכד'.

יש אם כן לראות את המחאה כניסיון לעורר דעת קהל, לחולל שינוי עמדות, וליצור מצג ציבורי שאולי יצליח להוכיח שהרוב או לפחות אנשים רבים סבורים שנעשה כאן עוול. גם אם המחאה הנוכחית לא תצליח לחולל את השינוי המיוחל כעת, יש לעתים מחשבה שאולי בכך תימנע העוולה הבאה. על כן, גם אין בה קיום מצוה, וממילא בוודאי שאין לנקוט באלימות נגד בעלי העמדה הנוגדת, או כנגד כוחות ביטחון ושיטור, ובעצם כלפי כל אדם.[12]

ג. ניסיון למנוע את מעשה העֵבֵרה – פגיעה בחפצים בהם נעשית העֵבֵרה

האם מותר לנסות למנוע פיזית את מעשה העֵבֵרה על ידי פגיעה ברכוש ובחפצים בהם נעשית העֵבֵרה? בגמרא בברכות יט ע"ב נאמר:

11. על הקושי בקיום מצות תוכחה נגד שלטון בימות המשיח, כבר נאמר בגמרא בסנהדרין צז ע"א: "תניא רבי נחמיה אומר: דור שבן דוד בא בו העזות תרבה, והיוקר יעות, והגפן יתן פריו והיין ביוקר, ונהפכה כל המלכות למינות, ואין תוכחה".
12. מעניין לציין שבעבר התנהל ויכוח דומה באשר להפגנות כנגד פתיחת קולנוע 'היכל' בפתח תקוה בשבת. היה מי שטען שההפגנות הללו הם קיום מצות תוכחה על חילול שבת, ובשלב בו המוכחים הכו וקללו את המוחים, אזי הסתיימה פעולת המחאה. לעומתו טענו אחרים שאין זה קיום מצות תוכחה, אלא דרך להיאבק נגד חילול שבת באותו מקום וגם להבא במקומות אחרים. ראה: הרב משה מלכה, "הפגנות ומחסומי רחוב בשבת", תחומין, ז (תשמ"ו), עמ' 107-116; הרב יצחק זילברשטיין, "החובה להפגין נגד חילול שבת", שם, עמ' 120-117 (כולל דברי הרב יוסף שלום אלישיב); הרב שמחה קוק, "מצות התוכחה ביחיד ובציבור", שם, עמ' 138-121; הרב משה מלכה, "הפגנות ותוכחות", תחומין, ח (תשמ"ז), עמ' 58-49; הרב אליהו שלזינגר, "מחאות והפגנות על חילול שבת", ברקאי, ד (תשמ"ז), 132-126. עוד על הפגנות בפתח תקוה כנגד חילול שבת בשנים שקדמו למסופר כאן, ראה: הרב משה יהושע אהרונסון, "האם מותר להגיש בקשה למשטרת ישראל לעריכת הפגנה בשבת נגד חילול שבת", שו"ת ישועת משה, חלק ג, סי' לא.

> אמר רב יהודה אמר רב: המוצא כלאים **בבגדו** פושטן אפילו בשוק. מאי טעמא? "אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'" (משלי כא, ל). כל מקום שיש חילול השם, אין חולקין כבוד לרב.

הרמב"ם לא גרס כנראה את המילה "בבגדו", ועל כן פסק בהלכות כלאים י, כט:

> הרואה כלאים של תורה **על חבירו** אפילו היה מהלך בשוק קופץ לו וקורעו עליו מיד, ואפילו היה רבו שלמדו חכמה, שאין כבוד הבריות דוחה איסור לא תעשה המפורש.

נושאי כליו של הרמב"ם מסבירים שאחד ממקורותיו של הרמב"ם בהלכה זו, הוא המסופר בהמשך הסוגיה בגמרא בברכות כ ע"א:

> רב אדא בר אהבה חזייה להההיא כותית דהות לבישא כרבלתא בשוקא, סבר דבת ישראל היא, קם קרעיה מינה; אגלאי מילתא דכותית היא, שיימוה בארבע מאה זוזי (תרגום: רב אדא בר אהבה ראה גויה לבושה בגד בפריצות בשוק. סבר שהיא בת ישראל, קם וקרע את הבגד ממנה. התגלה הדבר שהיא גויה, והוא שילם לה ארבע מאות זוז).

על פי הדברים הללו, אם אדם רואה את חברו עובר על איסור תורה באמצעות חפץ מסוים, וכגון במקרה שלפנינו – לבוש בגד כלאים או בגד של פריצות, מחובתו להשחית ולפגוע בחפץ בו נעשית העברה.

אך ראשונים רבים, גורסים כגרסת הגמרא שלפנינו, המורה על כך שעל אדם לפשוט מעצמו בגד כלאים גם ברחוב, אפילו אם הוא תלמיד חכם, אך לא מחברו. כך כותב הרא"ש (נדה פרק ט, הל' כלאי בגדים סי' ו):

> דוקא המוצא כלאים בבגדו אין חכמה ואין תבונה לנגד ה', וצריך לפשטו אפילו בשוק. אבל אם אדם רואה כלאים דאורייתא בבגדי חבירו, והלובש כלאים אינו יודע, אין לומר לו בשוק עד שיגיע לביתו, דמשום כבוד הבריות ישתוק ולא יפרישנו משוגג.[13]

ראשונים רבים נקטו בדרכו של הרא"ש, וממילא אין מקור מסוגיה זו לכך שחובתו של אדם להשחית רכוש של אדם אחר שבו הוא מבצע עברה. להלכה פסקו

13. לא נדון בדברי הראשונים והאחרונים בסוגיה זו. ראה: עינים למשפט והלכה ברורה לברכות יט ע"ב. הראי"ה קוק, טוב רואי ברכות שם, תלה את מחלוקת הרמב"ם והרא"ש, בהגדרת מצות תוכחה, אם תוכחה היא מכוח הערבות שבין אדם לחברו, אזי כאילו הוא עצמו עובר עברה ולכן חייב לקרוע מחברו, אך אם תוכחה היא מצוה בפני עצמה אזי הרואה את חבירו אינו חייב בקום ועשה.

הטור והשו"ע (יו"ד סי' שג, א) כרמב"ם, והרמ"א (שם) מציין לדברי הרא"ש. אך על כל פנים יש לראות זו כהלכה ייחודית בהלכות כלאים, ולא בהלכות אחרות.[14]

עם זאת, במקורות אחרים מופיע שיש להשחית רכוש חבר, אם הוא עובר עברה ברכוש זה. כך נאמר בתוספתא בבבא מציעא (ליברמן) ה, כג:

> המוציא שטר רבית יקרענה בא. לפני בית דין יקרעוהו. רבן שמעון בן גמליאל אומר הכל כמנהג המדינה.[15]

כך הסביר הלכה זו הרב יעקב עמדין, שו"ת שאילת יעבץ, חלק ב, סי' קנט:

> הך שטרא דאית ביה ריבית, לכולי עלמא מקרע נמי קרעינן ליה. וטעמא מאי, משום דעובר הוא בקיומו. כלומר הרוצה בקיומו, קעבר עליו משום "לא תשימון" (שמות כב, כד), ומשום "אל תשכן באהליך עולה" (איוב יא, יד). לפיכך אם המוצאו אינו קורעו, גורם לעצמו כמו למלוה מכשול עון, שמא יבוא עוד ליד המלוה ויעבור ע"י כך בלאו, ויהא עון תלוי גם בראשו של מוצאו, משום הכי, דטבא ליה, עבדינן וקרעינן ליה, והכא ברבית דאורייתא עסקינן.

רצונו של המלוה היה לגבות ריבית, אלא שהשטר אבד לו. בכזה מקרה בוודאי שאין חובה על המוצא להחזיר לו את האבדה ולהכשיל אותו בעברה שנמנעה ממנו, ולא רק זאת אלא יש לקרוע את השטר. מכאן, שאין צורך לסייע ולהביא לעובר העברה את החפץ או המכשיר באמצעותו הוא יעבור את העברה, אבל אין ללמוד מכאן שום היתר להזיק לחפץ כשהוא בידי עושה העברה, אף אם הוא מעוניין לעשות בו עברה.[16]

14. נושא זה קשור גם לסוגיית הפרשת חבר מאיסור, מתי ואם בכלל אדם מצֻוה להפריש את חברו מלעשות איסור. ראה באנציקלופדיה תלמודית בערך: "אפרושי מאיסורא". נציין לדברי הדגול מרבבה, יו"ד סי' קנא ס"ק ו: "בישראל דרוצה לעבור במזיד על איזה עבירה אפילו אינו מומר גמור, אין ישראל אחר מצווה להפרישו... דכל עובר עבירה במזיד יקרא מומר לאותו דבר". ולדברי המנחת חינוך, מצוה ח ס"ק י: "אינו מוטל כלל על יחידים ולא על הדיוטים לכוף הן במצות עשה הן במצות לא תעשה. ואף דמבואר בב"ק כח ע"א דנרצע יכול להכותו להפרישו מאיסורא, היינו דהרשות בידו, אבל אין חיוב כלל על כל איש מישראל להפריש את חבירו מאיסורא עד שתצא נפשו".

15. כך נפסק בהגהות אשר"י בבא קמא ג, ח, וכך פוסק הרמ"א בשולחן ערוך יו"ד סי' קסא, יא.

16. בשו"ת הלכות קטנות, חלק א, סי' סא, דן אם מותר לגנוב מגנב את הכלים איתם הוא מבצע את הגניבה: "תשובה: אע"ג דאמרינן (ברכות ה ע"ב) 'בתר גנבא גנוב וטעמא טעים' (= הגונב מגנב טועם גם הוא טעם גניבה) דאסור לגנוב ממנו, הכא למעט בתיפלה שפיר דמי, וישלם ליורשיו".

ביטול המצוה של יישוב ארץ ישראל והעברה על איסור לא תחנם, רובצים על מי שיזם ופעל למען הגירוש, ועל מי שביצע אותו בפועל, ולא על ציבור המתיישבים שנאחז ועשה כל שביכולתו למנוע את המהלך. עם זאת, על פי אותם עקרונות, אסור היה לחבל ברכוש הצבא או המשטרה על אף העברה שהם עשו בגירוש יהודים מארצם (=ביטול מצות יישוב ארץ ישראל ושותפות בהעברת חלקי ארץ ישראל לידיים נכריות), כשם שאין לחבל במכוניתו של אדם לפני שבת אף כשברור לכול שהוא מתכנן לנסוע בשבת, אין להיכנס למסעדה לא כשרה ולהשחית מאכלים לא כשרים המוגשים לאנשים במסעדה, ואין לשבור לאדם תער שהוא מתגלח בו, וכן הלאה דוגמאות מסוג זה.[17]

אמנם כאן העבֵרה חמורה יותר מנסיעה של אדם פרטי בשבת, או אכילת מזון לא כשר, שהרי מדובר בהחלטה של ממשלה וכנסת ובביצוע העברה על ידי באי כוחם – חיילים ושוטרים, ויש בה ממד של ציבור הרוצה בעברה, וממילא האמצעים בהם הם משתמשים על מנת לבצע את העברה הם רבים ומגוונים. על כן, גם אם היה נדרש על פי ההלכה לחבל ברכוש בו מבצעים עברה, זהו רק אם בכך אכן נמנע את העברה (כגון קריעת בגד הכלאים או קריעת שטר שבו ריבית), אך כשהחבלות לא תמנענה את העברה, נראה שבוודאי שאין לחבול בכליהם של מבצעי הגירוש, ומה גם שמדובר ברכוש צבאי ומשטרתי שייעודו הוא לצרכי ביטחון פנים וחוץ, אם כי לצערנו ולבושתנו הצבא והמשטרה השתמשו בהם לעקירת יישובים מארץ ישראל.

ד. התמודדות מול שוטרים וחיילים המכים בצורה חריגה

בעת קיומה של מחאה או הפגנה, מקובל להעמיד שוטרים שתפקידם לשמור על הסדר הציבורי, וכך קורה בדרך כלל בהפגנה שאושרה מראש על ידי המשטרה.

17. אמנם, יש פוסקים אחרונים שטענו שאכן יש לחבל במכונית בה עומדים לנסוע בשבת על מנת שלא יסעו בה, כדברי הרב שרגא פנחס שנעעבאלג, שו"ת שרגא המאיר, חלק א סי' ג, וחלק ב סי' ד: "אין אנו עושים כן, דאם כן כל היום היה צריך למחות, ויש לחוש שיהיו עומדין על גופינו וממונינו, אבל אם היה ידינו תקיפה היה חייב למחות אפילו להפסיד ממון"; ראה גם בדבריו בחלק ז סי' קמט. ראה עוד: הרב יוסף חיים זוננפלד, שו"ת שלמת חיים, חלק ד סי' ל, על שריפת עיתונים שיש בהם דברי כפירה: "אין ראוי לערער בזה על הקנאים כי הוא עון פלילי", ובדברי הרב ה"י הלוי, משפטי הלוי, עמ' רעז, הדן אם מותר היה לפוצץ ולהרוס קיוסק, בטענה "כי היה מוכר עיתונים חילונים העלולים בקריאתם להכשיל את הרבים". הרחבה בסוגיה זו, ראה: מרדכי מאיר, "האם מותר לאדם להזיק ממון חברו על מנת למונעו מאיסור?", מגל, יג (תשס"ב), עמ' 227-245.

בהפגנות לא מאושרות, או כשהמפגינים חורגים מכללי האישור, מִפנה המשטרה את המפגינים, ולא מאפשרת להם להפריע. השוטרים עוצרים ואף מכים מפגינים, ובעת הריסת הבתים בעמונה, השוטרים היכו בצורה חריגה ומוגזמת לחלוטין מפגינים שבאו למחות נגד הריסת הבתים.

מה מותר למפגינים המוכים לעשות במקרים שכאלה?

הרמב"ם בהלכות סנהדרין א, א פוסק:

> מצות עשה של תורה למנות שופטים ושוטרים... **שוטרים** אלו בעלי מקל ורצועה והם עומדים לפני הדיינין, המסבבין בשווקים וברחובות ועל החנויות לתקן השערים והמדות **ולהכות כל מעוות**. וכל מעשיהם ע"פ הדיינים וכל שיראו בו עוות דבר מביאין אותו לבית דין ודנין אותו כפי רשעו.

כך כותב הרמב"ם גם בהלכות גניבה ח, כ:

> חייבין בית דין להעמיד **שוטרים** בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך שיהיו מחזרין על החנויות ומצדקין את המאזנים ואת המדות ופוסקין את השערים, וכל מי שנמצא עמו משקל חסר או מדה חסרה או מאזנים מקולקלין, רשות **יש להן להכותו כפי כחו** ולקנסו כפי ראות בית דין לחזק הדבר, וכל מי שמפקיע את השער ומוכר ביוקר **מכין אותו** וכופין אותו ומוכר כשער השוק.

השוטרים האמורים כאן, הם שלוחי בית הדין הדן על פי דין תורה.[18] כיום, אין סמכות לבתי הדין הפועלים על פי ההלכה לפקח על הסדר הציבורי, והמשטרה הפועלת מכוח המערכת השלטונית היא שעושה זאת. ייעודה של המשטרה הוא לפקח על מימוש הצדק והיושר בחברה כשלוחי בית דין, ויש לשוטריה אף סמכויות להכות מי שנוהג שלא כשורה על מנת להחזירו למוטב,[19] אך אין בסמכותם להכות

18. ראה גם: קידושין פא ע"א; רמב"ם הל' יום טוב, ו, כא; שו"ע או"ח סי' תקכט, ו.
19. על תפקידו ומעמדו של השוטר בהלכה, ראה: דוד נתיב, "עבודת המשטרה לאור מקורות היהדות", תחומין, א (תש"מ), עמ' 372-384; הרב מנחם סליי, "לדמותו של השוטר במשך הדורות", תחומין שם, עמ' 385-396; הרב יעקב אריאל, "מקור סמכותה של המשטרה", שו"ת באהלה של תורה, חלק ב, עמ' 154-159; יעקב בלידשטיין, "השוטר בהלכות הרמב"ם", שנתון המשפט העברי, יד-טו (תשמ"ט), עמ' 89-94.

ובאכזריות על מנת לחבול במפגינים, ובוודאי לאחר שהם פינו או פונו ממקום ההפגנה.[20]

כך נאמר בתוספתא בבבא קמא (ליברמן) ט, יא, על כל אותם שיש להם סמכות להכות במצבים מסוימים ובכללם גם שליח בית דין – שוטר:

> האב המכה את בנו, והרב הרודה את תלמידו, וכולן שהכו ושהזיקו, הרי אילו פטורין. חבלו יותר מן הראוי להן הרי אילו חייבין.
> שליח בית דין שהכה ברשות בית דין והזיק פטור, יתר מן הראוי לו הרי זה חייב.[21]
> רופא אומן שריפא ברשות בית דין והזיק פטור, חבל יתר מן הראוי לו הרי זה חייב.

המכנה המשותף הוא שגם בעלי הרשות להכות, כשהם חורגים מסמכותם הם עוברים על איסור והם חייבים לשלם. האם חריגה מסמכות היא גם כשהשוטרים יכולים לפנות את המפגינים מבלי להכותם כלל אף לא מכה קלה, ובכל זאת הם מכים? בגמרא בבבא קמא כח ע"א נאמר:

> ת"ש: "וקצתה את כפה" (דברים כה, יב) – ממון; מאי לאו בשאינה יכולה להציל ע"י דבר אחר? לא, שיכולה להציל ע"י דבר אחר. אבל אינה יכולה להציל ע"י דבר אחר, פטורה. אי הכי, אדתני סיפא: ושלחה ידה – פרט לשליח בי"ד, לפלוג ולתני בדידה: במה דברים אחרים בשיכולה להציל ע"י דבר אחר, אבל אינה יכולה להציל ע"י דבר אחר – פטורה. הכא נמי קאמר: במה דברים אמורים, בשיכולה להציל ע"י דבר

20. על סמכות המשטרה בעת פיזור הפגנות ועל היכולת להשתמש אף בתקיפות ובאלימות, ראה: הרב ד"ר איתמר ורהפטיג, "שימוש בנשק חם בפיזור הפגנות אלימות", תחומין, ג (תשמ"ב), עמ' 371-382.

21. אנו מתמקדים בשליח בית דין עליו נאמר גם בתוספתא גיטין (ליברמן) ג, ח: "שלוח בית דין שהכה ברשות בית דין והזיק – בשוגג פטור, במזיד חייב מפני תיקון העולם". ובתוספתא בבבא קמא (ליברמן) ו, יז: "שליח בית דין שהכה ברשות בית דין והזיק – פטור מדיני אדם, ודינו מסור לשמים". ביחס לגלות לעיר מקלט, נאמר בתוספתא מכות (צוקרמאנדל) ב, ה: "שליח בית דין שהיכה ברשות בית דין הרי זה גולה, ...שליח בית דין שהיכה שלא ברשות בית דין והרג, הרי זה אינו גולה"; בבא קמא לב ע"ב: "הוסיף לו (- שליח בית דין, החזן) רצועה אחת ומת, הרי זה גולה על ידו".

> אחר, אבל אינה יכולה להציל ע"י דבר אחר, נעשה ידה כשליח ב"ד, ופטורה.

הראשונים חלוקים בשאלה, האם שליח בית דין פטור גם אם יכול להימנע מלהכות את האדם או להזיק לרכושו (רבינו ירוחם, מישרים, נתיב לא ח"ב), או שהוא פטור רק אם לא היה יכול להציל באמצעי אחר (נמוקי יוסף, בבא קמא יב ע"ב ברי"ף; רא"ש, בבא קמא פ"ג סי' יג). בשו"ע חו"מ סי' ח, ה, פוסק הרמ"א:

> והשליח ב"ד... יוכל בעצמו לעשות דין במסרב בו, להכותו, וכן אם הזיקו (בממונו) פטור.

בערוך השולחן חו"מ סי' ח סעיף ו, הבהיר עוד:

> וכן יכול השליח בי"ד לעשות דין במסרב בו להכותו, ואם הזיקו בממונו פטור אפילו היה יכול להציל בדבר אחר (סמ"ע שם ס"ק כה), ויש חולקין דביכול להצילו ע"י דבר אחר אין לו רשות להזיקו בממונו או להכותו (שבות יעקב חלק א סי' קפ). וכן נראה עיקר.[22]

לא בכל מצב ניתן להכריע בבירור אם אכן היה לשליח בית הדין – השוטר אפשרות להימנע מפגיעה פיזית במפגין, אך ברור הוא שאם שליח בית דין – שוטר הכה באכזריות ובשנאה, כשהדבר לא היה נדרש בעליל, אזי בוודאי הוא יהיה חייב. יש נורמות מקובלות כיצד מְפנים הפגנה לא חוקית, וגם אם יש צורך להכות, להדוף וכד', זה למען פינוי המקום והחזרת הסדר על כנו, ולא מעבר לכך. אך אם מכים סתם, גם כשאדם מתפנה מעצמו, או אם מכים בצורה חריגה, ופוגעים פגיעות קשות בנפש ובגוף, זה לא תקין, ויש לתבוע את השוטרים. לא ברור גם מה הצורך להשתמש בסוסים ובפרשים בעת פינוי הפגנות. במקרים כאלו, יש לתבוע את שליח בית דין – השוטר, ולחייב אותו לפצות את הניזק, ועל בית הדין ובמקרה זה בית המשפט, לנהוג ביושר ובהגינות, ולחייב את שלוחיו-שוטריו, בדין.[23]

22. ראה עוד: שער המשפט סי' ח ס"ק ב; אוצר מפרשי התלמוד בבא קמא שם; אברהם שינפלד, נזיקין, "ביצוע צו של רשות מוסמכת", עמ' 127-125.

23. היו שתבעו שוטרים בעקבות התנהגותם האכזרית בעמונה, וכן בשל התנהגות שלילית של שוטרים וסוהרים בתאי המעצר, ואכן הם זכו בפיצויים. גם בעבר היו מקרים שחיילים, שוטרים ושוטרי מג"ב נענשו על התנהגות בלתי הולמת וראויה (הכאות, התעללות) באזרחים, יהודים ופלשתינאים. מעמדם של בעלי סמכות ושררה יכובד כשהם ישתדלו לבצע את המוטל עליהם כפי שצריך, עם כל הקושי שבדבר, ושלא יחרגו וינצלו את מעמדם לרעה.

האם מותר להכות בחזרה את השוטרים במקרים בהם הם חורגים בעליל מהנורמה המקובלת של פינוי הפגנות?

מותר לאדם להכות אדם אחר לשם הגנה עצמית, ורק כשאין לו בררה ודרך אחרת וכדי להיחלץ מיד המכה (שו"ע חו"מ סי' תכא, יג).[24] דין זה אמור בין אדם לחברו שאין לו כל סמכות ורשות להכותו, אך האם כך הדין גם מול מי שפועל מכוח סמכות. אב המכה את בנו, רב הרודה בתלמידו ורופא אומן שחבלו והזיקו יותר מהראוי יהיו אמנם חייבים, אך לא מצאנו שישנה אפשרות להכותם חזרה בשלב בו הם חרגו מסמכותם. נראה אם כן, שעל המוכה והמותקף לעשות כל שביכולתו שלא להיפגע – להיחלץ, לברוח, להימלט, להישמט, לדחוף את התוקף מעליו – אך אין לו היתר להכות חזרה,[25] אלא אם כן הוא נמצא במצב של פיקוח נפש, או חבלה גופנית בלתי הפיכה, שאזי יהיה מותר לו להכות חזרה, ובלבד שיש סיכוי שאכן כך הוא יצליח להינצל.[26]

סיכום

24. ראה שם בסמ"ע ס"ק כד, ובבאר הגולה אות כ בשם המרדכי. ראה עוד: ים של שלמה, בבא קמא, ג, כו; אברהם שינפלד, נזיקין, "התגוננות מפני פגיעה גופנית", עמ' 113-111.

25. מה שמותר לעשות הוא דברים יעילים שיצילו את המוכה מיד מכהו, ועל כן אין גם לחרף ולגדף את השוטרים. ביחס לגזלן שנוטל רכוש ללא רשות, נפסק בשולחן ערוך חו"מ סי' ד, א: "יכול אדם לעשות דין לעצמו; אם רואה שלו ביד אחר שגזלו, יכול לקחתו מידו; ואם האחר עומד כנגדו, יכול להכותו עד שיניחנו (הג"ה: אם לא יוכל להציל בענין אחר), אפילו הוא דבר שאין בו הפסד אם ימתין עד שיעמידנו בדין. והוא שיוכל לברר ששלו הוא נוטל בדין". ועל כך כותב ר' עקיבא איגר בהגהותיו לשו"ע שם: "יכול להכותו – דוקא היכי דעל ידי זה יכול להציל עצמו. אבל לקראותו ממזר וחרופים דאין תועלת לענין ההצלה, אינו רשאי (הראנ"ח ח"ב סי' טז הובא בכנה"ג)".

26. עקרונות אלה ניתן ללמוד מאב המכה את בנו ורב את תלמידו. מותר להם במצבים מסוימים להכות את הבן או התלמיד מכה קלה (תוספתא בבא קמא [ליברמן] ט, יא; מכות ח ע"א) אך אסור להכותם מתוך כעס, ולא באכזריות ובוודאי שלא לחבול בהם. אם עשו כן, חייבים לשלם (תוספתא שם), ויש לנדותם (ירושלמי מועד קטן ג, א; פסקי תוספות מועד קטן אות עו). ראה עוד: הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, יו"ד ד, סי' ל. עם זאת, אין היתר לבן להכות את אביו, כשהאב חורג ומכה אותו באכזריות ומביישו ברבים, ולא רק זאת, כאן נאמר מפורש אחרת: "כי אתא רב דימי אמר: פעם אחת היה לבוש סירקון של זהב והיה יושב בין גדולי רומי, ובאתה אמו וקרעתו ממנו, וטפחה לו על ראשו וירקה לו בפניו, ולא הכלימה" (קידושין לא ע"א; רמב"ם הל' ממרים ו, י; שולחן ערוך יו"ד סי' רמ, ג). אמנם אם נשקפת סכנת חיים לבן, יש לו להכות את אביו על מנת להיחלץ ממנו "וצריך לבזבז כל ממונו שלא יעבור, אך מפני פיקוח נפש הכל נדחה" (ספר החינוך, מצוה מח – "שלא להכות אב ואם", מנחת חינוך, אות יג).

הציבור שמחה והפגין נגד עקירת התיישבות מארץ ישראל, ובעד המשך ישיבתנו כאומה במקומות אלו, רגיל בהפגנות ומחאות כבר שנים רבות, ועל פי רוב לא היו עימותים חזיתיים עם שוטרים וחיילים. במחאות נגד עקירת יישובי גוש קטיף וצפון השומרון ובהריסת הבתים בעמונה, נשברו "כללי המשחק" המקובלים, בגיוס המשטרה והצבא כולו לביצוע המשימה, ובהתנהגות אלימה וחריגה של שוטרים כלפי מפגינים (מפגינים שעמדו בצמתים, בחסימות כבישים, בעמונה, ועוד). התחושה היא שהיה כאן ניצול של מעמד וסמכות, ושימוש בכוח פיזי מופרז על ידי גופים כוחניים בעלי אמצעים רבים נגד ציבור שאין לו בדרך כלל "עסקים" עם המשטרה ובתי המעצר. מדובר על ציבור שאוהב את הארץ ואת המדינה, שותף פעיל, ובמסירות נפש, בבניינה ובהגנה עליה, שתקומתה של מדינת ישראל היא ערך דתי אצלו – ראשית צמיחת גאולתנו. ציבור זה נקרע נפשית ורוחנית במאבק על גוש קטיף וצפון השומרון בין השאיפה לקיים את מצות ישוב ארץ ישראל בגבולה ובמיצריה שאמרה תורה ואיסור התורה בהעברת הריבונות עליה לידי גויים אויבים לבין שמירתה והמשך פיתוחה של המדינה וקיום ריבונות עם ישראל על ארצו לאחר שנות גלות ארוכות. השאלות שנידונו כאן נשאלו במהלך המאבק על גוש קטיף, והן משקפות את הרצון לדעת היכן עובר קו הגבול של המותר והאסור, מה נדרש ומה מצופה מאיתנו, ועד היכן מותר/נדרש לפעול כדי לנסות למנוע את העקירה.

עם זאת יש לזכור, שהפגנות ומחאות המתקיימות מדי פעם, גם אם מתכנסים בהן המוני אנשים ומביעים את מחאתם על העוולה, הן אמצעים מסוימים ומוגבלים מאוד, ולא הן אלה שיביאו את המהפך הנדרש והמקווה בדעת הקהל ומנהיגיו. שינוי בדעת הקהל ובתובנה הציבורית, לא יבוא גם על ידי ניסיון להיאבק פיזית בשוטרים ובחיילים. הם חזקים יותר, הם מתאמנים כל העת בלפזר הפגנות בכוח ובאלימות, ויש להם את כל הכלים והכוחות לפנות ולהרוס בתים. זה "לא כוחות", וגם לוּ היה הדבר כך, לא פותרים בעיות רוחניות באמצעים חומריים, בכוח. זה אולי מתסכל, אבל מאידך זה אפילו ילדותי לחשוב "בוא נראה להם כמה אנחנו חזקים, ולא יתכן שיפנו אותנו ככה בלי שנתנגד בצורה אלימה". כוחנות של מפגינים אינה מרתיעה מנהיגות שלטונית המגובה בתמיכה רחבה של העם, של התקשורת ושל מערכת המשפט. אם יקשה על השלטון ומוסדותיו להשיג את מבוקשם, הם יגבירו את עצמת הכח שהם מפעילים.

הראי"ה קוק (אורות האמונה, עמ' 27), מסביר מדוע בתקופת הגאולה ישנם עיכובים כה רבים בהשגתה:

> כיון שהגיע הזמן שהתחיה הלאומית מוכרחת לבא וצמיחת קרן ישועה בפועל מוכרחת להגלות, מיד הסיגין בהבנת האלוקות, היראה והאמונה מעכבים, ואי אפשר לאומה שתתאגד ותשיג בעומק חייה את סוד גבורתה וסידור חייה, כי אם על פי דעות מזוככות ומעשים היוצאים מטהרתה של דעת ה׳ אמת בבהירות היותר עליונה. וזאת היא הסיבה שכח שלילי גדול מתעורר בעקבתא דמשיחא בחוצפאה סגיאה, ושלילה זאת תבער את כל מה שהוא תלוש ומכוער בהמושגים האלוקיים והתלוי בהם בכללות האומה. ואע״פ שנורא הדבר לראות שכמה עניני אמת מדות טובות ומצוות וחוקים הולכים ונשטפים ונעקרים לכאורה ע״י זרם השלילה, מכל מקום סוף סוף שהכל יצמח בטהרה ובגבורה, בקדושת עליון.

כל עוד לא תתפשט בישראל ההבנה מהם ייעודינו וזהותנו על פי התורה, להיכן אנו חותרים, עלולות להתרחש עקירות והתכנסויות כואבות מארץ ישראל, ונסיגות גם מקיומן של מצוות אחרות. ההתמודדות כיום בבסיסה היא רוחנית-ערכית, והיא על שאלות לאומיות קיומיות רבות. על זהותנו היהודית, על יחסנו לארץ ולמדינה, על הגורל היהודי, על אורחות החיים, על צניעות ועל תרבות, על ייעודו של הצבא ועל החינוך היהודי. ההתמודדות צריכה להיות בעיקרה במישור הרוח והאמונה, כשההפגנות והמחאות מסייעות להן במידת מה, אך הן אינן העיקר.